

Sigismundus dei gratia Romanus Imperator semper Augustus tam presentibus et futuris tam in christiana ecclesia quam in rebus secularibus illis tamen gratia sua munera propius compos qualitates certis experientie que fuerunt hactenus voluimus per Civitatis Cassovien. nre Serenitatis Communitatis eius nre Civitatis liberalitatis benignitate quod concedimus Sigillo nri Civitatis missili et fidelia servitia eorum Civium et hospitium nrorum exordia in omnium fidelitate nulla temporis adversitas eos perire cum a naturali et pro dno nro plena soliditate perseverantes in omni omni neque aliquatenus committant infirmitate et quibus pro huiusmodi multiplicari multisque modis ad comendatam exhibitis et impensis dignum meritorum nrorum retribucione beneficiis

deprecamen in aliqualem commisso obsequio et merito nrorum retribucione beneficiis alii eorum exemplo ad fidelitatis opera splendida ferventius ammentur et incitentur Supplicatibus exauditis et clementer admissis eisdem Civibus et hospitibus animo delatissima arma in Capite seu principio pntu hactenus nra depicta et pictoris magisterio et deferre valeant atque possint hactenus nra quibus Sigilli nri appensum est et duximus gloriose Anno dñi millesimo quingentesimo digno tercio Regno nro Anno

H. NÉMETH ISTVÁN

Szabad királyi városok

A POLGÁRI ÖNKORMÁNYZAT KEZDETEI MAGYARORSZÁGON

Commissio pp̄a dñi Regis

...anoz Rex semper Augustus ac Hungarie Bohemie Dalmatie Croatiae etc Rex
... futurus p̄ntium notitia habentis Salute in eo qm̄ dñi Regibus regnare
... alitatis copiosa benignitas cunctos sibi subiectos p̄ns favoribus prosequantur
... impiorum a quibus grata deuocōnis obsequia iuxta ingruentiu negotiorum et
... argumētis se conspiciat suscepisse Proinde ad vniuersos notitia eam p̄ntiu
... ientis s̄o fidelis n̄r dilectus maḡ Ladislaus dñs Enol Inuocatus n̄r
... ns aspectu n̄r maiestatis in sua ac Indias Inuocatus q̄ Inuocatus et ceteris
... spūitibus nominibus et p̄sonis humiliter et deuote supplicante ut ip̄s de n̄r Regie
... annue dignaretur de ip̄s arma i p̄ntiu l̄ras n̄ras capite deputu In
... cetero ac vexillo deferre valerent atq̄ possent Vices itaq̄ amaduercentes
... quibus ip̄s circa n̄ram maiestatem et negotia Regni n̄ri ab eorū suorum
... semper asseruerit et p̄ntiu Regni n̄ri Hungarie comodis sc̄ndiosius incenderit
... erat nulla tempestatis clades n̄ros in duas partes claudicare cōgite neq̄ anōb
... illonm̄q̄ q̄e recedentes demeruit sed gressus ip̄os in semitis sollicitate fidelitatis
... noiam quilibet immobiliter perseverantes non s̄nt pass̄ eorū laudabilia reserua
... a sua i omnibus p̄missis nos facti experientia docuit et euidētia palpate veritate
... et fidelitate et fidelium seruicio p̄claris meritis et sinceris op̄ulationibus p̄ ip̄os n̄ros
... nos p̄ntiamq̄ veritatem eiusd̄ Regni n̄ri cum omni sinceritate zelo et sollicitate
... a dño et amplioris Regni munere amato et nos nō m̄merito foris p̄ntiadi
... et ad p̄ntiadi recompenſationem ut Regia munificētia exhiberetur et eam
... rationibus p̄ntiu maḡ Ladislaus p̄ ip̄m nominibus quibus supra n̄r maiestati
... teraco et ex cetera sciētia n̄r maiestatis duximus amūendū et occidendū ut ip̄s
... d̄ntemite d̄ntemite in eorū Sigillo Sacerdotis et missili ac vexillo imp̄ntem gestare
... timore l̄ras mediu Datum Vobis die Dominico proximo an̄ festu Purificatiōis
... Hungarie etc XXXVI Romanorū An̄ et Bohemie ceteris

Johannes hebenstreit

Kassa címerlevele,
amelyben Zsigmond
megerősítette az 1369. évi
adománylevelet, amely
egyben Európa első
városnak adományozott
címerlevele (1423)

A szabad királyi városok kiemelkedtek a rendi jogokkal behatárolt mezővárosok vagy falvak közül, lakosaik pedig jelentős gazdasági, rendi-jogi és társadalmi előnyöket élvezhettek a többi országlakossal szemben. Jelentős belső igazgatási önállósággal rendelkeztek, amit a 17. század végéig az állam szinte alig próbált befolyásolni. A középkorban a városokat sokféleképpen nevezték. Az oppidum szót kezdték el használni a nem erődített, de bizonyos városi jogokkal rendelkező városias települések, az ún. mezővárosok esetében. A civitas névvel a jogilag városnak tekinthető településeket – köztük a speciális termelést folytató alsó-magyarországi bányavárosokat – jelölték. Elsősorban azok a települések tartoztak ebbe a körbe, amelyek kőfallal rendelkeztek és közvetlenül, azaz nem egy várnagyon vagy más földesúron keresztül voltak a királynak alárendelve. E települések közül kerültek ki a jogi értelemben vett szabad királyi városok, amelyek különleges kiváltságokat kaptak.

„**A**nnyi dicsőség és tisztesség származik minden sopronira abból, hogy szabad városban látta meg a napvilágot, és hogy a királyi korona védelme alatt él, hogy csakis a hitvány ember nem tartja ezt nagyra, és nem büszkélkedik vele. A szabadság ugyanis felbecsülhetetlen érték.” E szavakkal összegezte a szabad királyi városok és az ott teljes rendi jogokkal rendelkező polgárok érzéseit Christoph Lackner soproni polgármester az általa alapított Tudós Társaság gyűlése előtt, 1622-ben. Lackner szavai világosan mutatnak arra a kétségbevonhatatlan tényre, ami a szabad királyi városokban élő polgárok számára nagy vonzerőt jelentett: a rendi társadalmon belüli szabadságra.

A KÖZÉPKORI ELŐZMÉNYEK

A magyarországi városok többsége a tájárjárást (1241–42) követően jött létre, elsődlegesen ún. hospes telepként. E települések hospesei kaptak elsőként kiváltságokat. Ezek a „vendégkiváltságok” – önálló belső törvénygyakorlás, egy összegben fizetett adó, vámkedvezmények, függetlenség az ispán, illetve a vármegye hatalmától, mentesség a beszállásolás alól, vásártartási jog, önálló plébánosválasztás, a birtok saját jogú kezelése stb. – akkor váltak igazi városprivilegiummá, amikor azokat nem egyes személyekre, hanem a város egész területére, egyetemlegesen alkalmazták. A szabad királyi városok első generációjának így nem volt egyetlen oklevélben megfogalmazott „szabad királyi városi kiváltságlevele”, hiszen maguk a kiváltságok is csak lassan alakultak ki.

A városok élén a 13–14. században az uralkodó által kinevezett villicus, majd rektor állt, aki általában lovagi ranggal rendelkező személy volt, azonban már ekkor önálló testületként jelent meg a rendszerint 12 főből álló belső tanács (*senatus, Stadtrat*). A 14. század második felétől a városok vezetőjévé az uralkodótól független bíró emelkedett. A nemesi rangú városvezetőket a 14–15. század fordulójától kezdve a városi elit új típusú képviselői váltották fel, akik főként kereskedők voltak.

A 15. század elején alakult ki a városok többségében a külső tanács – vagy választott község (*electa communi-*

tas) –, melynek tagjai főként a céhszervezetekbe tömörült kézművesek közül kerültek ki. Fő feladatuk az adószedés lebonyolítása, illetve a város gazdálkodásának ellenőrzése volt. A század végére az addig 24 fős testület létszáma jelentősen megnőtt, és 50–60, illetve 100 tagú tanácsá alakult. A külső tanács élén a szószóló (*tribunus plebis, Vormund*) állt, aki a belső tanács ülésein szavazati jog nélkül vehetett részt. A szószóló választása a külső tanács jogai közé tartozott, de Buda esetében például a belső tanács jelölte ki.

A városok többségében az összes, polgárjoggal rendelkező személy – vagyis a község (*tota communitas, Gemein*) – választotta a belső tanács és a bíró személyét, de a 15. században több város (Buda, Kolozsvár, Brassó, Kassa) esetében ez a jog a külső tanácsot illette meg. A városok írásbeli feladatait a 14. század első harmadától a jegyző végezte, a gazdasági ügyeket pedig a 15. század első harmadától kezdve a kamarás intézte. A magyarországi városokban nem volt jellemző

a polgármester (*magister civium, Bürgermeister*) tiszte, amely a 15. században alakult ki Pozsonyban és Sopronban. Feladata a város gazdasági ügyeinek felügyelete volt, amit a kamarás, illetve a belső tanács tagjai közül kijelölt városgazdák segítségével végzett, de ekkor még nem előzte meg rangban a városbíró.

A SZABAD KIRÁLYI VÁROSOK RENDISÉGE

A középkort követően alakult ki a szabad királyi városok egységesnek nevezhető jogainak köre. A szabad királyi városok minden rendi joggal testületileg rendelkeztek: önállóan, beavatkozás nélkül választották tisztviselőiket, plébánosválasztási joguk volt, egyetemleges nemesi jogokkal élve a belső és külső vámok fizetése alól mentességet élveztek, birtokokkal rendelkeztek, címeradó-mányban részesültek, önálló törvényhozási és ítélet-végrehajtási, sőt pallosjoggal, illetve statútumalkotási joggal rendelkeztek.

Debrecen szabad királyi város címere, 1693 (MNL Hajdú-Bihar Megyei Levéltára)

Esztergom szabad királyi város címereslevele, 1708 (MNL Komárom-Esztergom Megyei Levéltára)

A városi polgárok esetében a városi tanács ún. háramlási joggal is rendelkezett, azaz a fiú utód nélkül kihalt családok vagyona nem az uralkodóra, hanem a városra szállt. Saját kiadványaikat vörös pecsétes viasszal láthatták el, és hiteleshelyként is működtek. A városi céhek szabályait a 17. század végéig a szabad királyi városok alkották meg, és ezeket más városoknak is átadhatták. Ezt követően ez csak az uralkodó joga lett. A külső vámok (harmincad) alóli mentességgel a városi lakosok a 16–17. században általában nem élhettek, de az árumegállító joggal a 17. század végéig igen.

E jogok közül az igazi vízvásztót az országgyűlési részvétel és tárgyalási jog jelentette. A szabad királyi városok a 15. század végéig ugyanis csupán korlátozott rendiséggel rendelkeztek. Ez azt jelentette, hogy az országgyűlésekre csak egyes esetekben hívták meg őket. A sza-

bad királyi városok az ország ügyeinek intézésében kezdetben nem vettek részt. Első alkalommal Zsigmond király idején, 1405-ben – mintegy megfigyelőként – lehettek jelen azon a tanácskozáson, amely a városok gazdasági szerepéről tárgyalt. Országgyűlési meghívót 1445-ben kaptak először, ezt követően is csak akkor, amikor a belpolitikai helyzet nem volt stabil.

Bármennyire furcsának tűnik, ezen a téren a mohácsi ütközetet követően a Habsburg-kormányzat változtatott. 1526 után ugyanis a szabad királyi városok minden esetben kaptak meghívókat, s az alsótáblán városonként 2-3 követet vettek részt. A korábbi szakirodalomban elfogadott nézettel ellentétben itt egészen a 18. század végéig nem egyetlen közös szavazattal rendelkeztek, hanem önállóan képviseltették magukat. Igaz, komoly befolyásuk a belpolitikai életre nem volt, a nemesi rendek a legtöbb

esetben háttérbe szorították a városi delegáltakat. A szavazatok kérdése azért is lényegtelen, mert a legújabb kutatási eredmények szerint az országgyűlési döntések nem a mai értelemben vett szavazatszámolás alapján születtek meg, hanem a hangadó többség elve alapján. A többi alsótáblai követ mellett – akik leginkább a vármegyei nemesség közül kerültek ki – a városi követek általában sorra vereséget szenvedtek a vármegyékkel folytatott csatározásokban.

A szabad királyi városi rang kezdeti bizonytalanságát mutatja, hogy a 17. századig nem volt szabályozva, mely településeket is tekintették annak. A rendek mindenesetre a követküldési joghoz kötötték a városi rangot. A 16. század végén Pozsony, Sopron, Nagyszombat, Kassa, Bártfa, Eperjes, Lőcse, Kiszzeben, Szokolca, Trencsén, Zágráb, Varasd, Kőrös, Kapronca és a hét első-magyarországi bányaváros (Selmecebánya, Beszter-

M

quinta Romanorum Imper
Noaniam tenore p
clarum per que p
quatuor. Tunc eni
Hac siquidem ducti confis
henrici ab ac Nicolai
Civitate in Posoniensi
presertim suum hospiti
nomulli de honore Ma
et iurione eiusdem Civitatis
Hungarie observatis et m
Sigillum in forma circula
nata habetis tres turres et
munita Civitate in alia
tatis porta aperta in San
habenti de sussumis in
alter in parte altera sus
quodammodo heredes
et eorum progenitorum
hospitibus in iudicis et to
ac Regis statum edito
tota Communitatem q in
tam indubitata fide re
mandare me potestatis

ut ipsi et eorum heredes et Successores univesi predictum Sigilli figentium amodo inposuerunt pro unis seu ac
ouenerit gerere ac eisdem rei fieri et quidem valeant atq possint Gaudeant itaq idem gratia et fauore Cesaris ut
inposuerunt solidetur nreitas quito se ab excellenti Imperiali atq Regali antedeco preuentos offiaunt et munere
ut Rex Hungarie unum munimie roboratas Datum per manus venerabilis dni archiepi de Gubalower F
incusino sexto octavo fons arensis July Regnorum noorum Anno Hungarie de & Quingagesimo Romano

NOMINA
*Judicum Liberae Regique Civitatis Cal.
 sovienensis Decimi Septimi & Decimi Octavi Saeculorum.*

1664 Martinus Madaras.
 1665 Idem.
 1666 Idem.
 1667 Michael Kallai.
 1668 Martinus Madaras.
 1669 Idem.
 1670 Idem.
 1671 Idem.
 1672 Joannes Fodor.
 1673 Idem.
 1674 Idem.
 1675 Idem.
 1676 Joannes Kivisi.
 1677 Georgius Hollus.
 1678 Joannes Kivisi.
 1679 Andreas Wida.
 1680 Idem.
 1681 Idem.
 1682 Idem.
 1683 Stephanus Kassai.
 1684 David Feia.
 1685 Idem.
 1686 Michael Domocsi.
 1687 Idem.
 1688 Andreas Wida.
 1689 Franciscus Lengyel.
 1690 Idem.
 1691 Joannes Grasz.
 1692 Idem.
 1693 Idem.
 1694 Caspar Wass.
 1695 Joannes Grasz.
 1696 Caspar Wass.
 1697 Idem.
 1698 Franciscus Gyori.
 1699 Idem.
 1700 Idem.
 1701 Joannes Grasz.
 1702 Gregorius Lukacsik.
 1703 Franciscus Gyori.
 1704 Gregorius Lukacsik.
 1705 Idem.
 1706 Idem.
 1707 Em. S. Marton.
 1708 Em. S. Marton.
 1709 Stephanus Vancsai.
 1710 Idem.
 1711 Idem.
 1712 Georgius Komorny.
 1713 Martinus Racz.
 1714 Idem.

1715 Idem.
 1716 Idem.
 1717 Idem.
 1718 Steph. Vancsai.
 1719 Idem.
 1720 Idem.
 1721 Idem.
 1722 Idem.
 1723 Idem.
 1724 Idem.
 1725 Idem.
 1726 Fran. Korponyi.
 1727 Idem.
 1728 Idem.
 1729 Steph. Vancsai.
 1730 Idem.
 1731 Joannes Turzo.
 1732 Idem.
 1733 Steph. Vancsai.
 1734 Fran. Korponyi.
 1735 Idem.
 1736 Ladis Demeczki.
 1737 Idem.
 1738 Idem.
 1739 Idem.
 1740 Fran. Korponyi.
 1741 Idem.
 1742 Idem.
 1743 Idem.
 1744 Steph. Berezik.
 1745 Idem.
 1746 Idem.
 1747 Ladis Demeczki.
 1748 Idem.
 1749 Steph. Berezik.
 1750 Idem.
 1751 Idem.
 1752 Idem.
 1753 Idem.
 1754 Idem.
 1755 Idem.
 1756 Alexan. Dubnezy.
 1757 Idem.
 1758 Idem.
 1759 Idem.
 1760 Steph. Berezik.
 1761 Idem.
 1762 Idem.
 1763 Idem.

1764 Idem.
 1765 Idem.
 1766 Idem.
 1767 Alex. Dubnezy.
 1768 Idem.
 1769 Steph. Berezik.
 1770 Idem.
 1771 Joseph. Kestinsky.
 1772 Idem.
 1773 Idem.
 1774 Idem.
 1775 Idem.
 1776 Idem.
 1777 Idem.
 1778 Idem.
 1779 Idem.
 1780.
 1781.
 1782.
 1783.
 1784.
 1785.
 1786.
 1787.
 1788.
 1789.
 1790.
 1791.
 1792.
 1793.
 1794.
 1795.
 1796.
 1797.
 1798.
 1799.
 1800.
 1801.
 1802.
 1803.
 1804.
 1805.
 1806.
 1807.
 1808.
 1809.
 1810.
 1811.
 1812.

1813.
 1814.
 1815.
 1816.
 1817.
 1818.
 1819.
 1820.
 1821.
 1822.
 1823.
 1824.
 1825.
 1826.
 1827.
 1828.
 1829.
 1830.
 1831.
 1832.
 1833.
 1834.
 1835.
 1836.
 1837.
 1838.
 1839.
 1840.
 1841.
 1842.
 1843.
 1844.
 1845.
 1846.
 1847.
 1848.
 1849.
 1850.
 1851.
 1852.
 1853.
 1854.
 1855.
 1856.
 1857.
 1858.
 1859.
 1860.
 1861.
 1862.
 1863.

cebánya, Libetbánya, Bakabánya, Bélabánya, Körmöcbánya, Újbánya) tartozott közéjük. Az 1608. évi koronázás előtti VI. törvénycikk új szabad királyi város felvételét a magyar tanács jóváhagyásához köthette. Az 1608-as koronázás utáni I. törvénycikk az 1514. évi dekrétum 3. cikkelyében felsorolt városokat tartotta szabad királyi városoknak, jóllehet Trencsén, Körös és Varasd ebben nem szerepelt.

1848-ig szabad királyi várossá az uralkodó privilégiumlevele által, de az országgyűlés jóváhagyásával lehetett válni. Jóllehet az 1687. évi országgyűlésen a vármegyei nemesség nyomására korlátozták az új szabad királyi városok felvételét, 1848-ig a következő városok kaptak országgyűlési megerősítést: Modor (1609), Szentgyörgy, Bazin (1638), Kőszeg, Kismarton (1649), Késmárk, Breznóbánya (1655), Ruszt (1681), Debrecen, Buda, Pest, Székesfehérvár, Esztergom, Szatmárnémeti, Szeged (1715), Zengg (1741), Győr, Komárom, Újvidék, Zombor (1751), Buccari (1807).

VÁROSI KÖVETEK AZ ORSZÁGGYŰLÉSEKEN

A városi és a vármegyei követek közötti összetűzések a kora újkori városok kinyúlására vezethetők vissza. A viszonylag zárt középkori szabad királyi városok a 16. századtól kezdve – Európa más városaihoz hasonlóan – kénytelenek voltak elviselni, hogy falaik közé számtalan nemes költözött. Ennek éppúgy voltak kulturális (iskoláztatás, művelődés), politikai-igazgatási (katonai, kamarai, bányakamarai, egyházi központok), mint gazdasági okai. A városok polgári lakosainak számos olyan joga volt, amelyhez a városokba költözött más jogi helyzetű lakosnak jelentős gazdasági érdeke fűződött. Ezek közül is kiemelkedett a városi polgárok bor- és húskiméresi joga. A bor és hús kis tételben történő kimérése igen nagy haszonnal kecsegtetett.

A városi polgárok védelmet ellátó tanácsok éppen ezért szinte minden eszékört megragadtak ahhoz, hogy a vármegyei nemességet kiszorítsák a városból, és megszüntessék a városba költözött nemesek eme tevékenységét. A városba nagy számban özönlő nemesi családok a városok háramlási jogát is sértették, mivel a nemesi birtokban lévő ingatlanok az uralkodóra szállhattak. A várme-

Szabadka szabad királyi város címere, 1779 (MNL Országos Levéltára)

gyék megerősödésével a nemesi háztulajdonosok mind kevésbé fizették az ingatlanok után a városnak járó adóikat. Mindez jelentős pénzügyi hátránnyal járt a városok számára.

Az országgyűléseken – annak ellenére, hogy a szabad királyi városok városszövetségekbe tömörülve védtek érdekeiket, és a diétákon a városi követek szorosan együttműködtek egymással – a vármegyei nemesség jelentős előnyt élvezett a városokkal szemben. A 17. század közepétől mind több törvényt sikerült kieroszakolniuk, amelyek alapján ingatlanjaikat kivonhatták a város fennhatósága alól. Ehhez az is hozzájárult, hogy a többnyire református vallású vármegyei nemesség erős ellentétben állt az evangélikus városokkal, mivel a városi tanácsok nem akarták beengedni a reformátusokat. A 17–18. század fordulójától a vármegyék székhelyei mindinkább a szabad királyi városokba kerültek át.

Mindez olyan harchoz vezetett a városi és vármegyei követek között, amely verekedésektől és gúnyolódásoktól sem volt mentes. Az 1649. évi országgyűlésen a városi érdekeket védő – egyébként Turóc megyei nemesből lett – kassai bírót, Keviczky Jánost gúnyolták e szavakkal: „Nyuszt, hiúz, rókával bővelkedő János / Keviczky ki valál latrok közt

kormányos, / Urunk hűségében mindenkor hiányos, / Nemes szabadságban Kassán zsibvásáros. / Róka szelidséget hoztál-é Pozsonyban? / Hiúz dühösséget el-lenünk gyomrodban? / Nyusztal takarítál Papokat Pozsonban / Kiért Nesz rágódjék három fán húsodban. / Dormit Leo, mondád, insultarunt mures, / Oka, mert jól látták, Libertatis fur es, / Hec torknak tartának kassai Lemures, / Szar törvényed után, nem lesz már Hercules.”

A VÁROSVEZETŐK BEIKTATÁSA

A szabad királyi városok önkormányzatának egyik legfontosabb privilégiuma saját vezetőik megválasztása volt. Míg az osztrák tartományok városainak tisztújításain megjelentek az osztrák hercegek küldöttei, ez a 17. század végéig a magyarországi városok esetében nem fordult elő. A szabad királyi városok adóival és polgárainak kereskedelmével kapcsolatos ügyekben a 16–17. század folyamán a Magyar és a Szepesi Kamara volt illetékes. 1672-től kezdve e kamara tisztviselői jelentek meg választási biztosok-

Kassa város bíráinak jegyzéke, 18. század (Kassa Város Levéltára)

SZABAD KIRÁLYI VÁROSONK

A magyarországi rendiség szokásjogát az 1608. évi országgyűlésen rögzítették. A rendek között a szabad királyi városok jelenlétét is elfogadták mint a városok addig is gyakorolt jogát, így amelyik város addig részt vehetett az országgyűléseken, azt befogadták maguk közé. Az 1608. évi országgyűlést követően azonban az uralkodó által szabad királyi városi ranggal megadományozott városokat még a rendeknek is el kellett fogadniuk a városi rend tagjának. Erre az esetek nagy többségében sor is került, Pécs és Arad esetében viszont elutasították az országgyűlési beiktatást.

Szabad királyi városi rang országgyűlési elismerésének éve	Magyar név	Latin név	Német név	Mai név	Ország
	Pozsony	Posonium	Pressburg	Bratislava	Szlovákia
	Sopron	Sempronium	Ödenburg	Sopron	Magyarország
	Nagyszombat	Tyrnavia	Tyrnau	Trnava	Szlovákia
	Kassa	Cassovia	Kaschau	Košice	Szlovákia
	Bártfa	Bartpha	Bartfeld	Bardejov	Szlovákia
	Eperjes	Eperies	Preschau	Prešov	Szlovákia
	Lócsce	Leutsovia	Leutschau	Levoča	Szlovákia
	Kisszeben	Cibinium	Zeben	Sabinov	Szlovákia
	Szalolca	Sakolcium	Skaliz	Skalica	Szlovákia
1608 előtt	Trencsén	Trentsinium	Trentschin	Trenčín	Szlovákia
	Zágráb	Zagrabia	Agram	Zagreb	Horvátország
	Varasd	Varasdinum	Warasdin	Varaždin	Horvátország
	Kőrös	Crisium	Kreuz	Križevci	Horvátország
	Kapronca	Caprontza	Kopreinitz	Koprivnica	Horvátország
	Selmecbánya	Schemnicium	Schemnitz	Banská Štiavnica	Szlovákia
	Besztercebánya	Neosolium	Neusohl	Banská Bystrica	Szlovákia
	Libetbánya		Libethen	Lubietová	Szlovákia
	Bakabánya		Pukantz	Pukanec	Szlovákia
	Bélabánya		Düllen	Banská Belá	Szlovákia
	Körmöcbánya	Cremnicium	Kremnitz	Kremnica	Szlovákia
	Újbánya	Regiomontanum	Königsberg	Nová Baňa	Szlovákia
1609	Modor	Modorinum	Modern	Modra	Szlovákia
1638	Szentgyörgy	Sanct Georgius	Sankt Georgen	Svätý Jur	Szlovákia
1638	Bazin	Bazinium	Bösing, Pösing	Pezinok	Szlovákia
1649	Kőszeg	Ginsium	Güns	Kőszeg	Magyarország
1649	Kismarton	Kismartonium	Eisenstadt	Eisenstadt	Ausztria
1655	Késmárk	Kesmarkium	Käsmark, Käsemarkt	Kežmarok	Szlovákia
1655	Breznóbánya		Bries, Briesen	Brezno	Szlovákia
1681	Ruszt	Rusthum	Rust	Rust	Ausztria
1715	Debrecen	Debretinum	Debrezin	Debrecen	Magyarország
1715	Buda	Buda	Ofen	Budapest	Magyarország
1715	Pest	Pestinum	Pest	Budapest	Magyarország
1715	Székesfehérvár	Albaregalis	Stuhlweissenburg	Székesfehérvár	Magyarország
1715	Esztergom	Strigonium	Gran	Esztergom	Magyarország
1715	Szatmárnémeti		Sathmar	Satu Mare	Románia
1715	Szeged	Segedinum	Segedin	Szeged	Magyarország
1715	Zengg	Segnia	Zeng	Senj	Horvátország
1751	Győr	Iaurinum	Raab	Győr	Magyarország
1751	Komárom	Comaromium	Komorn	Komarno	Szlovákia
1751	Újvidék	Neoplanta	Neusatz	Novisad	Szerbia
1751	Zombor	Zomborinum	Sombor	Sombor	Szerbia
1790/91	Temesvár	Temesvarinum	Temeschwar	Timișoara	Románia
1790/91	Szabadka	Maria Theresianopolis	Maria Theresianopel	Subotica	Szerbia
1790/91	Pozsega	Posega	Poschega	Požega	Horvátország
1790/91	Károlyváros	Carlostadium	Karlstadt	Karlovac	Horvátország
—	Pécs	Quinqueecclesiae	Fünfkirchen	Pécs	Magyarország
—	Arad	Aradinum	Arad	Arad	Románia

ként a szabad királyi városok tisztújításain. Feladatuk egyrészt a városok vezetésének katolikussá tétele – ettől kezdve általában fele-fele arányban fordultak elő katolikusok és más felekezetiük a tanácsban –, másrészt a városok gazdálkodásának ellenőrzése, javítása volt.

A biztosok minden egyes ellenőrzött tisztújításról jelentést küldtek a Magyar Kamarának, illetve a Magyar Kancelláriának. A jelentések kiértékelése itt történt meg, majd 1733-tól az ún. vegyes állandó városi bizottság (Udvari Kamara, Magyar Kamara, Magyar Királyi Kancellária, Magyar Királyi Helytartótanács delegáltjai) elé kerültek. A kamarai biztosok a választás befolyásolása mellett státútumokat adtak ki, amelyek a városi gazdálkodás javítását és a városok adófizető képességének növelését szolgálták.

Vezetőik megválasztását a magyarországi városok már kezdetektől az eszendő fordulójához kötötték. Ez lehetett éppen úgy a hagyományos naptári év elejét és végét jelölő nap, mint más évkezdettel és -véggel rendelkező időszámítások kezdő- és végpontjához köthető ünnep, mint Szent György napja vagy húsvét hétfője, amikor Nagyszombatban tartották a tisztújítást. A választásokat általában évente, Sopronban, Budán, Pesten két évente tartották meg. A kialakuló központi várospolitika hatására a 18. században kezdett általánossá válni a két évenkénti választás más városokban is. 1787-től a bírót és a polgármestert négy évente választották.

A választások menete 1755-ig városenként igen eltérő volt. A tisztújítások az istentisztelethez vagy a miséhez kötődtek, ami a választás legitimitását növelte. A választást egykor isteni sugallatként értelmezték, amit erősített az is, hogy néhány városban a választást megelőzően külön prédikációban emlékeztek meg a választás isteni eredetéről, és figyelmeztették a megjelenteket a kialakult társadalmi normákra. A választójoggal rendelkező polgárok útja általában a templomból a városházára vezetett, ahol az addigi tisztviselők letették hivatalukat, majd – a városokban eltérő szokásjog szerinti sorrendben – a polgárjoggal rendelkezők leadták szavazataikat az egyes tisztviselőkre. A választás folyamán a jegyző és a szószóló töltötte be a moderátor szerepét.

A város vezetőire átruházott isteni hatalom az általuk használt tárgyakban is megnyilvánult. A városok egy részében ez a jelkép a kard és a pálcá volt. A kardot a városkapitány, a pálcát a bíró és a polgármester használta. Máshol

ugyanazt a szerepet a város kulcsai töltötték be. A jelképek mindegyike az Isten által bírt hatalom átruházására utal. A pálcá a jogar, bot vagy buzogány jelképeiből kialakult szimbolikus tárgy volt, amely a görög és római hagyományban nemcsak a katonai hatalmat, hanem az igazságszolgáltatást is szimbolizálta, míg a kereszténységben az isteni hatalom, az igazság jele.

A beiktatás ceremóniáját a megválasztottak által tett eskü tetőzte be, amit a bíró és a választott tisztviselők az őket megválasztóknak és a jegyzőnek tettek le eleinte a városházán, majd a 17. század végétől a templomban. A város első emberének eskütételére a választók kísérték a megválasztott tisztviselőket. A város által felfogadott trombitások és dobosok által szolgáltatott zene kísérte a díszes felvonulást, amely így körmenetszerű volt. Daniel Speer Magyarországon szolgált német zenész és katona („*ungarischer Simplicissimus*”) leírásában a bíró beiktatása szinte külön színhátnak tűnik. A megválasztott bírót ugyanis a választópolgárság a dóm melletti temetőbe kísérte, ahol a felsorakozott céhtagság mestersege jelenyíveivel ékesítve üdvözölte és ajándékokkal halmozta el, köztük egy hatlovas, fával megrakott kocsi-val. Ez azt szimbolizálta, hogy ha a bíró városát elárulná, ezzel a fával égessék el. A beiktatás során két tanácsos a trónszéket jelképező székhez vezette a bírót, aki helyet foglalt, majd miközben négy tanácsos a székekkel együtt fel-emelte, az összegyűlt polgárság üdvözölte új vezetőjét. Az eseményt körmenettel kezdődő istentisztelet, valamint rövid magyar és német nyelvű bíróválasztási prédikáció, majd a városházán tartott lakoma zárta le.

1755-től uralkodói rendeletben szabályozott, egységes módszert vezettek be, amelyben az uralkodónak tett hűség megvallására helyezték a hangsúlyt. 1765-ben ugyancsak uralkodói rendelettel vezették be minden városban a titkos szavazást.

A SZABAD KIRÁLYI VÁROSOK VEZETÉSE

A szabad királyi városok vezetése nem volt egyöntetű. Sopronban, Budán (1686-tól), illetve Pesten (1773-tól) a város első embere a polgármester, akit a bíró követett. Pozsonyban és a közelében fekvő városokban (Modor, Bazin, Szentgyörgy, Nagyszombat, Szokolca) szintén létezett ez a két tisztség, de itt a bíró számított a város első emberének – a polgármester,

illetve a városkapitány a rendészet és a pénzügyek vezetője volt. A többi városban egészen a 18. század első negyedéig nem találkozunk a polgármester tiszttel, a város vezetője a bíró volt. Az állam által kiküldött biztosok egységes utasítás szerint mindinkább rákényszerítették az egyes városokra, hogy polgármestereket állítsanak a városok gazdálkodásának és pénzügyeinek élére. Céljuk az volt, hogy a városok gazdálkodása átláthatóbb legyen.

A városok legfontosabb testülete a 12 tagú belső tanács (szénátus) volt, amely általában a külső tanácsból egészült ki. Már a 16. században előfordult, hogy a belső tanács tagjainak jelölése alapján választották meg az új tanácsosokat. A 18. századtól általánossá vált, hogy ún. létszám feletti tanácsosokat választottak meg arra az esetre, ha megüresedne egy-egy tanácsosi hely. A tanácsosok kinevezése a 18. századtól állandó megbízással változott. Elméletileg a tanács összetétele megváltozhatott, de ez nem volt jellemző. Szintén a 18. századtól a biztosok megtiltották, hogy a tanács tagjai között rokoni kapcsolat legyen, de általános intézkedést csak 1755-ben adtak ki erről. A városok vezető tisztviselői és a belső tanács tagjai a 17. század végétől részeseültek meghatározott összegű fizetésben, addig a vezetők a városok birtokaiból kaptak természetbeni ellátást. Mindez lehetőséget nyújtott a visszaélésekre, amit a biztosok igyekeztek megelőzni.

A külső tanács egyes városokban (Pozsony, Modor, Kassa, Lőcse, Bártfa, Eperjes, Kiszében, Késmárk, Kismarton, Kőszeg, Trencsén, Bazin, Nagyszombat, Modor, Szokolca) az ún. választott községgel (*electa communitas*) egyezett meg. Ez a testület a teljes polgárság helyett gyakorolta a választójogot, létszáma a városok lakosságának számához viszonyítva elég nagy (általában 50-60, néha 100 fő) volt. Más városok esetében (Sopron, Ruszt, Selmechánya) a külső tanács 24 fős volt. Tagjai főként az adószedésben és a városi gazdálkodás ellenőrzésében játszottak szerepet. A tisztújítások során ezekben a városokban általában a teljes község, vagyis a polgárjoggal rendelkezők összessége voksolt.

E két rendszer ötvözetével találkozunk Breznóbányán és Besztercebányán. Ezekben a városokban a belső tanács mellett egy 24 fős külső tanácsot is egyúttal nagyobb számú választott községet is találunk, ahol az utóbbiak gyakorolták a választás jogát. A nagy létszámú választott község vagy a polgárjoggal rendelkezők vezetője a szószóló

Francisco Klobusicky ejusdem Collis Audlium, Michaeli Jo' ord' Frisca-
li ejusdem Collis Beregh; denique Nicolao Abranyj Consiliario Regio;
Paulo Zoltan ord' et Joanne Gálffy Comitatus Szabolcsiensis substitui-
to Comitibus: Joanne Kállay de Nagy-Kalló ejusdem Comitatus
Assessore; Francisco Váy, et Francisco Farkas.

Collat. cum Orig. Conceptu per Registrat. Bistriczen

Diploma Regium, quo mediante Civitas Eppatis
Quinque-Ecclesiensis in numerum Liberarum, et Regiarum
Civitatum clementer cooptatur.

Num. 513. Anni 1780.

Nos Maria Theresia &c. Memoria Commendamus &c.
Quod Nos Denique, penitusque animo revolventes, quanta Regibus,
et Principibus ex Congregatione

Populorum unam Civitatem,
seu Corpus Politicum constitu-
entium sit utilitas; quantum
Divitiarum, veluti necessarium
cujusvis temporis nervi ex Civi-
lis Cohabitationis Concordia,
quae est arctissimum, et optimum
in omni Republica incolumi-
tatis vinculum, possit sperari
augmentum; quantum denique
quæstus, et Commerciorum, Re-
gis, et Populi Commoda facili-
tantium, Civitatum, et Urbium
Erectionibus, earumque Privile-
gialibus Grærogativis, et Indul-
tis promanare valeant emolu-
menta; facile Nobis persuasum
habuimus, ut in ejusmodi Con-

cessionibus tribuendis, Civitatibusque condendis, et amplificandis De-
nignum Calculum Nostrum adjiceremus: Civitatem etenim esse quan-
dam sibi similiam hominum optime convivendi causam insimul consti-
tam Communionem Græci docuerunt Sapientes, Forasq; Domos, et Pla-
teas ideo excogitasse Naturam summet ipsius conservatricem, ut socie-
tas humana simul conviveret, non mutua tantum consuetudine, sed
potissimum charitatis vinculo æternum sibi copulata, et ad mutua que-
vis humanitatis Officia devincta; quippe propter mutuas necessitates,
facile hominum Congressus sunt inventi, quod ipsum, nisi institua-

volt. Általában egy fő töltötte be ezt a tisztséget, de előfordult, hogy kettő, ritkább esetben négy szószlót választottak. A külső tanács üresedés esetén csak kiegészítette magát, a 18. századtól kezdve a belső tanács által jelöltek közül. A szószlókat évente vagy két-évente választották meg.

Az évente választott városkapitány a negyedmesterek és tizedesek segítségével a közigazgatás fenntartásáért felelt. Budán, Pesten és Pozsonyban 1787-ben külön városi rendőrséget hoztak létre. A szintén évente választott kamarás vagy főkamarás a város általános gazdálkodásáért felelt, évente köteles volt számadást benyújtani. A belső tanácsból kikerült városgazdák vagy gróftisztek a városi birtokok gazdálkodását felügyelték.

A biztosok új tisztségeket is létrehozhattak a városokban. A 17. század utolsó éveitől kezdve így vált általánossá a polgármesteri tisztség, bár feladatköre elsődlegesen a városgazda (*oconomus*) szerepére korlátozódott, aki a városi birtokok gazdálkodásának legfelső irányítója volt. A gazdálkodási ágak elválasztását célozták a biztosok utasításaira létrehozott szakhivatalok is. A 18. század első harmadától kezdve állandó adószedőt foglalkoztattak a különféle adónemek beszedésére. A kamarás által kezelt pénztárt a pénztári ellenőr kontrollálta. E tisztből jött létre 1784-től a városi számvevőség. A telekkönyvek vezetését a telekkönyvi hivatal végezte, a gyámok ellenőrzését az árvaszámtartó, majd külön hivatalként az árvahivatal intézte.

A nem választott tisztviselők közül a jegyző a város írásbeliséggel összefüggő feladatait látta el, munkáját a 16. századtól a teendők gyarapodása miatt aljegyző, illetve írnokok segítették. A 18. századtól kezdve a városi levéltárat a bíró és a polgármester felügyeletével kezelhette. Egységes iktatási rendet a 18. század közepétől, illetve 1787-ben vezettek be. A vásárbírák a heti- és országos vásárokon az illetékek beszedéséért és a közbiztonságért feleltek. Az ügyész (*syndicus*) tiszte elsőként Pozsonyban jelent meg a 17. század közepén. A tisztség általánossá a 18. század elejétől vált, szintén a kamarai biztosok hatására. Az ügyész mellett a városi tisztiorvos, az esküdt bábák és a kórházgondnok

tiszte jelent meg a 18. század első harmadától.

II. József igazgatási reformjai idején – 1785–1790 között – a városokat a vármegyék alá rendelték. 1787-től a bíró és a polgármester, valamint a belső tanács tagjai királyi tisztviselőkké váltak, a többi tisztviselőt a főispán nevezte ki, előzetes városi jelölést követően. Ugyanekkor állították fel a városi számvevőségeket, illetve a városi gazdasági bizottságot, amely hetente összehívott ülésein a város gazdálkodását ellenőrizte. Ekkor egyesítették az összes városi pénztárat, amely fölé állami szervként az országos főfizetőpénztárat állították.

PERES ÉS BÜNTETŐÜGYEK

Peres és büntetőügyek terén a mezővárosok korlátozott jogokkal rendelkeztek, mivel polgári peres ügyeket tárgyalhattak, ám a büntetőügyek elsődlegesen a földesúr elé tartoztak, ítélet-végrehajtási joggal pedig általában nem rendelkeztek. A mezővárosok fellebbviteli fóruma a földesúr úriszéke volt. A szabad királyi városokban a bíró – Sopronban a polgármester – és a belső tanács a jegyzővel kiegészülve tárgyalta az elé került polgári peres és büntetőügyeket. Az ítélkező testület az állami

Károlyváros szabad királyi város címere, 1781
(MNL Országos Levéltára)

beavatkozás hatására nem változott, csak a tárgyalási napok tekintetében választották külön a kétféle peres ügyeket, amelyek mindegyikében korlátozás nélküli ítélkezési joggal rendelkeztek.

A szabad királyi városok fellebbviteli tekintetében részben a tárnokmester alá tartoztak. 1526-ban Buda, Pest, Sopron, Pozsony, Nagyszombat, Kassa, Bártfa és Eperjes voltak az ún. tárnoki városok. Szokolca a 16. század második felében lett tagja a tárnoki városoknak, majd a szabad királyi városok közül Modor (1613), Kőszeg és Kismarton (1662), Debrecen (1695), Zágráb (1703), Buda, Pest, Szeged, Szatmárnémeti (1722), Komárom (1723), Korpona, Győr (1744), Újvidék (1748), Zombor, Kapronca, Kőrös (1749) vált tárnoki várossá. A tárnoki széket (ideiglenesen) a *Novus ordo judicarius* 1785. december 12-én szüntette meg. A többi szabad királyi város a személynőkemester fellebbviteli alá tartozott, ahol azonban nem városi ülnökök ítélkeztek, mint a tárnoki széken. ♦

Pécs szabad királyi város címereslevelének átirata a *Királyi könyvekben* (1780)
(MNL Országos Levéltára)